

Iskolázatlanok – a munkaerőpiac páriái?

Élménybeszámoló Köllő János A pálya szélén
(Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban) című könyvéről

Osiris, Budapest, 254 oldal

A piacgazdasági átalakulással Magyarországon, más volt szocialista országokhoz hasonlóan, az iskolázatlanok drámai mértékben kiszorultak a boldogulás legfontosabb terepéről, a foglalkoztatásból. Legújabb könyvében Köllő János a „társadalmi rossz” okait és az ellemel való küzdelem lehetőségeit igyekszik a közgazdaság-tudomány eszközeivel tisztázni.

Kivételes műgonddal elvégzett elemzésének eredményeit lebilincselően izgalmasan bemutató, mozgósító erejű könyve három részre, részenként három-három fejezetre tagolódik. A szonátaszerűen megkomponált könyv első része láttelel: a kiszorulás mértékéről és jellegéről ad képet, vitába szállva néhány közkeletű vélekedéssel. Második része diagnózis: az oknyomozó vizsgálódás lépéseiről és eredményeiről számol be. Harmadik része az oknyomozás eredményeiből a terápiára lesűrhető tanulságokat, szakpolitikai ajánlásokat fogalmaz meg.

Az első rész fő megállapítása, hogy nemcsak a rendszerváltás első éveit kísérő drasztikus foglalkoztatás-csökkenés sújtotta különösen erősen az iskolázatlanokat. Foglalkoztatási hátrányuk az akkori évek munkaerő-piaci sokkja óta eltelt másfél évtizedben tovább nőtt, miközben a rendszerváltás előttihez képest akkor csaknem megduplázódott kereseti hátrányuk azóta lényegében rögzült.

Közkeletű vélekedésekre reflektálva, a szerző rámutat arra, hogy az iskolázatlanok kiszorulása a foglalkoztatásból, noha különösen erősen érintette a cigányságot, nem egyszerűen romakérdés. A könyvben közölt számítások szerint például a romák még a kevésbé iskolázott tartós munkanélküliek körében sincsenek többségben. Kiszorulásuk emellett nem írható pusztán a válságövezetek aprófalvaiban való tömörülésük számlájára. Erre enged következtetni, hogy például a nyolc vagy kevesebb osztályt végzett regisztrált munkanélkülieknek csak 10-20 százaléka él a magas munkanélküliségtől sújtott kistérségek kistélelülésein. Ami pedig azt a vélekedést illeti, hogy a nem regisztrált foglalkoztatás figyelelbevételével kisebbnek mutatkozna a legfeljebb nyolc osztályt végzettek és az iskolázottabbak közötti foglalkoztatási rés, ezt a vélekedést a vizsgálati eredmények nemigen támasztják alá, sőt némely vizsgálati eredményekből ennek ellenkezője valószínűsíthető.

Továbbá, nem vitatva, hogy a tudás iránti keresletet bővítő műszaki haladás – szerkezetilel és technológiai változás – hátrányos hatású az iskolázatlanok foglalkoztatására, a szerző felhívja a figyelmet az OECD-országokra kimutatott hatás és a Magyarországon – és más volt szocialista országokban – megfigyelt foglalkoztatási rés közötti nagyságrendi különbségre. Azzal a fatalista felfogással pedig, amely szerint a modern gazdaság egyszerűen nem tud mit kezdeni az iskolázatlan munkaerővel, szembeállítja berrugalmassági becsléseinek eredményeit, amelyek Magyarországon – és más volt szocialista országokban is – a szakmunkások és a segédmunkások közötti árhelyettesítő viszonyra engednek következtetni.

A könyv második részének pozitív oknyomozó vizsgálódásából az iskolázottság szerinti foglalkoztatási egyenlőtlenségek kialakulásának és későbbi állandósulásának a poszt szocialista átmenet sajátosságával összefüggő három fő tényezője azonosítható.

Kialakulásuk alapvetően annak tulajdonítható, hogy miközben az úgynevezett transzformációs visszaesés során az állami vállalatok felszámolásával, illetve gyors magánosí-

tásával járó állásvesztés éveken át táplálta a munkanélküliséget, eközben az alacsony termelékenységű dolgozók munkanélküliségéből való kiáramlását erősen fékezte a kiépülő magángazdaság ajánlati béreinek e dolgozók esetében különösen nagymértékű elmaradása a múltbeli bérüktől, amely az ő esetükben az ajánlati bérekhez képest viszonylag magas munkanélküli-jövedelemtámogatásokkal – magas úgynevezett előrettekintő segély/bér aránnyal – s ebből adódóan csak lassan csökkenő rezervációs bérekkel, ugyanakkor szűk körű és szűkmarkú foglalkoztatáskiegyenlítő támogatásokkal párosult. Ami pedig a foglalkoztatási esélyek akkoriban kialakult drámai mértékű különbségeinek későbbi fennmaradását illeti, ez részint az iskolázatlan dolgozók potenciális termelékenységét folyamatosan továbbcsökkentő technológiai átalakulás következményének, részint az előző rendszertől örökölt s a transzformációs visszaesés során a foglalkoztatásból nagy arányban kiszorult szakmunkástömeg segéd- és betanított munkahelyekre való beözönlésének tudható be.

A könyv harmadik, szakpolitikai tanulságokat és ajánlásokat megfogalmazó részének általános mondanivalója kettős. Egyik fő mondanivalója a keresleti oldali munkaerő-piaci politika felelősségének nyomtatékosítása, a 2001–2002. évi drasztikus minimálbér-emelések példáján mutatva ki, hogy az iskolázatlan-képzetlen dolgozók által betölthető munkahelyek száma nem tekinthető egyszerűen exogén, legfeljebb helyileg, egyedi támogatásokkal befolyásolható adottságnak. Másik fő mondanivalója pedig a kínálatösztönző célú jóléti politikai reformokkal szembeni várakozások megalapozottságának megkérdőjelezése, a gyermektámogatási rendszer 1995. és 2006. évi jelentős változtatásainak példáján mutatva ki az ilyen célú intézkedések csekély hatását a támogatottak elhelyezkedési arányára.

E kettős mondanivalóból következnek a záró fejezetben körvonalazott kitörési program egymást kölcsönösen feltételező kulcselemei: az alapfokú oktatás olyan megújítása, amely általánosan hozzáférhetővé tenné a nagyobb ipari szervezetekben és szolgáltatásokban való munkavállalás megkövetelte alapkészségek megszerzését, s amelyre a mainál magasabb színvonalú szakképzés épülhetne; a béralkalmazkodási korlátok eltávolítása, ezen belül különösen az iskolázatlanok foglalkoztatási esélyét rontó minimálbér-politika felülvizsgálata; a keresleti oldali támogatások koncentrációja az alacsony iskolázottságúak alkalmazásának ösztönzésére; az alacsony iskolázottságúak várható keresetéhez képest különösen magas munkavállalási – utazási, gyermekelhelyezési és képzési–átképzési–továbbképzési – költségeket csökkentő programok; az alacsony iskolázottságú, nem foglalkoztatott népesség jövedelemtámogatásában marginális jelentőségűvé vált munkanélküli-segély kínálatösztönző célú továbbkurtítása helyett a piacról való tartós vagy végleges kivonulást – főként a korhatár előtti nyugdíjba vonulást – fékező s rehabilitációs és tanácsadási szolgáltatásokkal, egyéni állapotfelmérésre alapozott reintegrációs programokkal kiegészülő szabályozásváltoztatások; a részint tévhiteken, részint statisztikai csoportjellemzőkön alapuló romaellenes munkaerő-piaci diszkrimináció leküzdése/enyhítése.

A könyv fentiekben vázolt tartalmi eredményei nemcsak nagy horderejűek, hanem meggyőzők is, köszönhetően az őket megalapozó vizsgálódások elméleti és módszertani igényességének s mintaszerűen gondos és körültekintő kivitelezésének. A vizsgálódások némelyike igazi szakirodalmi csemege. Ilyenek a magyar és román adatokon alapuló bérrugalmasság-becslések; a piacgazdasági átalakulás során alkalmazott privatizációs, jóléti és adópolitikák foglalkoztatási következményeinek (*Simonovits Andrással* közösen jegyzett) szimulációs elemzése; a tanonrendszerű szakmunkásképzésben megszerzett tudás gazdasági átalakulással bekövetkezett értékvesztését és ennek az iskolázatlanok foglalkoztatására gyakorolt kedvezőtlen hatását dokumentáló vizsgálódás; a tudásszintfelmérések adatain többkimenetes választási modellekkel végzett nemzetközi összehasonlító elemzés; a minimálbér-emeléseknek, illetve a gyermeknevelési támogatások változásainak hatáselemzése.

Az egyetlen lényegbe vágó észrevételem, hogy vizsgálódásaiban a szerző túlságos és felesleges vehemenciával kötelezi el magát az egyetlen ár törvényét implikáló versenyzői

munkaerőpiac-modellnek az iskolázatlan munkaerő piacára való alkalmazhatósága mellett. Olvasatomban legalábbis az egyes részelemzések tudományos értéke nem utolsósorban épp e modell alkalmazhatósági korlátainak felmutatása, az iskolázatlanok munkaerőpiacát jellemző tökéletlenségek (mobilitási korlátok, statisztikai diszkrimináció stb.) – más munkaerőpiacokhoz képest, meglehetősen fokozott – jelentőségének tudatosítása. Más kérdés, hogy bizonyos részjelenségeknek – például a foglalkoztatásból kiszorult szakmunkások segéd- és betanított munkahelyekre való beözönlése által kifejtett hatásnak – a vizsgálatában ettől még indokolt egyszerűsítés lehet a versenyzői modell alkalmazása.

A tartalmi értékein túl a megformálás igényességében is mintaadó könyv tárgyalásmódját illetően az egyetlen hiányérzetem: az végül is nem válik világossá, hogy az iskolázatlanok foglalkoztatási hátrányából nagyjából mekkora részt magyarázhatnak külön-külön az egyes fejezetekben vizsgált részösszefüggések. Ez akkor is hiányérzetet kelt, ha tisztában vagyunk azzal, hogy kölcsönhatásaik folytán az egyes hatótényezők viszonylagos jelentősége legfeljebb hozzávetőlegesen lenne számszerűsíthető. Efféle elszámolás híján nem tudhatom például, vajon az értekezés szerzőjével egyetértésben vagy ellentétben gondolom-e úgy, hogy az iskolázatlanok foglalkoztatási hátrányának meglehetősen csekély, talán néhány százalékpontnyi része hozható a – diagnózist felállító és a szakpolitikai ajánlásokat megfogalmazó részekben más hatótényezőkhöz hasonló hangsúllyal tárgyalt – minimálbér-politikával összefüggésbe.

A szerkesztés ördöge szerencsére csak ritkán ébredt fel álmából, és akkor sem csinált nagy bajt. Szinte szóra sem érdemes, de ha már feltűnt az olvasáskor: a 46. oldal 3.1. táblázatában megkeverte az utolsó oszlop adatait, az 56. oldal 3.3. táblázatából elcsente az idős iskolázottak sajátbér-rugalmassági adatsorát, a 129. oldal alján lévő lábjegyzetben mintha apró pontatlanságot csempészett volna a definíciójába stb.

Köllő János könyve látványos bizonyítéka társadalomjobbító szándék és szaktudományos igényesség összeegyeztethetőségének, sőt lehetséges szinergiájának – annak, hogy az elesettek sorsáért felelősséget vállaló társadalomkutató nem feltétlenül két úr szolgálja. Garantált olvasmányélmény nemcsak akadémiai közgazdászok, hanem minden felelősen gondolkodó értelmiségi számára.

Gábor R. István